
ФИЛОСОФСКИЙ ТРУД ВОСКАНА ЕРЕВАНЦИ „О ЕДИНИЧНОСТИ И ЕДИНСТВЕ: ОДИНАКОВЫ ОНИ ИЛИ РАЗЛИЧНЫ“

Воскан Ереванци (1614—1674), начав в 1662 г. в далеком Амстердаме плодотворную издательскую деятельность, за короткий срок сумел издать свыше двадцати наименований книг различного содержания. Воскан справедливо ставится в ряд с заслуженными деятелями армянской культуры. Исследования показывают, однако, что он оставил также богатое наследие грамматического, философского и публицистического характера, научный анализ которого способен пролить свет на ряд вопросов истории армянской культуры XVII в. С этой точки зрения представляет большой интерес публикуемый параллельно с русским переводом древнеармянский текст философского сочинения Воскана Ереванци, впервые издававшийся автором в 1669 г. в качестве последней, LVIII главы «Истории» Аракеда Даврижеци («Գիրք պատմութեանց, շարադրեալ փարղապետին Առաքելոյ Դաւրէժացոյ», Ամստերդամ, 1669, стр. 638—645) под заглавием «Յաղագս միութեան եւ միաւորութեան. նոյնք են եթէ դանադանք: Առաքեալ նունոյ Սուկանայ փարղապետի» — «О единичности и единстве: одинаковы они или различны. Написано тем же вардапетом Восканом». Это первый случай в истории средневековой армянской книжности, когда философский труд печатается при жизни автора, с его ведома, и тем исключается какое-либо искажение текста. Вторично это сочинение было издано в 1966 г. в журнале «Հասկ» № 3—5. Произведение Воскана дошло до нас и в рукописи (Матенадаран, рук. № 8233, стр. 129а—134б, фрагмент из начальной части работы под тем же заглавием—в рук. № 9121, стр. 104б), идентичной печатному тексту.

Сегодня трудно определить обстоятельство написания и издания труда Воскана Ереванци, тем не менее нам представляется вероятным, что автор, помещая свой труд за «Историей» Даврижеци, хотел показать свою причастность к философии. Основываясь на научных достижениях своей эпохи, он исследует философские проблемы, касающиеся соотношения *части и целого, элемента и системы*, резко отграничивает их друг от друга. Особенно интересна та часть сочинения Воскана, где он высказывает глубоко диалектические мысли, перечисляя основные принципы и виды возникновения систем.

Г. К. МИРЗОЯН

О единичности и единстве, одинаковы они или различны.
Написано тем же¹ вардапетом Восканом

Известно, что в иных случаях единичность и единство ставятся одно вместо другого, хотя они весьма отличны друг от друга, ибо единичность относится к простому, а единство к сложному. Там, где есть только простое, там нет сложного, а также сочетания, но одна лишь чистая и несмешанная сущность, которая возникает из единичности. Меж тем единство не есть простое, и бытие его <обусловлено> теми сущностями, из коих оно состоит. Таковые не всегда и не во всех случаях называются «одно», но в одном отношении «одно», а в другом — «множество», подобно тому, как это видим в нашем естестве. Ведь оно есть соединение души и тела, а не только душа или только тело. Ибо одна <лишь> душа, так же, как и одно <лишь> тело еще не <есть> человек, а соединение и единство их обоих есть человек, который состоит из души и тела. Поэтому человек, который возникает от соединения их обоих, не может быть только душой или только телом, равно как одна душа не есть человек, так же как <и> одно <только> тело, ибо человек бывает от соединения их обоих. Так говорит и великий Давид в своих «Пяти притчах»² об индивидуе, <толкую о том>, может ли он быть и считаться одним естеством. Здесь <вопросы> о простейших сущностях остаются вне рамок нашей задачи, ибо не нуждаются в исследовании, будучи совершенно простыми и одними из единичностей. Относительно же сложных индивидов говорит, что они не могут быть и считаться одним естеством, ибо соединены они из множеств в некую <качественно> иную вещь, которая не существовала прежде, <до> их соединения. А именно: пока существует душа так же, как существует и тело, но они еще не соединены, еще нет человека, который состоит из души и тела, а не из единичности их. Едина душа, едино и тело, хотя они и есть соединение своих частей, как говорится у естествословов, однако при становлении человека одни берут в основу душу, а другие—одушевленное тело, кои не есть одно, но соединены в одном бытии, которое есть человек. Сообразно этому следует рассматривать и все соединения, ибо единство не меняется и не теряет <ничего>, иначе говоря, они <его части> не замещают друг друга и не поглощают одна другую, но связаны друг с другом в несмешанном единстве. Соединяющиеся части порождают иную вещь, которая прежде не существовала. По сему говорят, что при становлении предме-

¹ Поскольку предыдущая, LVII глава труда Даврижеци представляет собой автобиографию самого Воскана Ереванци, то поэтому здесь добавлено «тем же».

² Средневековая армянская книжность по традиции приписывала Давиду Анахту анонимные «Пять притч».

та они предшествуют ему, как <эго> выше было показано на <примере> единства души и тела. Ибо соединением души и тела не получились только душа или только тело, но человек, который не есть только душа и только тело, а <есть> одновременно и душа и тело. Это обнаружись и во всем сущем, как в природе, так и в искусстве и науке. <К примеру>, в природе части руки, кои суть пальцы и ладонь, не соединяются в один палец, но в одну руку, которая есть единое целое из пяти пальцев и ладони. Итак, один палец содержит единичность пальца, но рука—это не единичность палеца, а единство многих пальцев, объединенных в ней, но <в то же время> это единичность руки, возникающая из соединения пальцев. Точно так же и тело, кое обладает единичностью тела, но <в то же время> включает в себе соединение многих членов, как говорит об этом святой Павел в двенадцатом и двадцатом стихах двенадцатой главы Первого послания к коринфянам: «как тело одно, но имеет многие члены, и все члены одного тела, хотя их и много, составляют одно тело». Есть многие части, которые включают в себе единичность <одной> части, и есть многие <части>, которые представляют единство в одном теле. Посему тело представляет единство в сочетании своих членов, а члены, хотя и обладают единичностью в себе, однако в теле представляют не единичность, но единство. Так и в мастерстве все части, соединяясь в целое, порождают вещь иную, чем они сами, как, <например>, четыре стены, и окна, и двери, и потолок, связанные вместе, не составят только стену, или только окно, или какую-либо другую из этих частей, но образуют совершенно отличную от них вещь, а именно дом, который не есть одна из вышеперечисленных частей, но другая вещь, созданная их соединением, которую называют не стеной и не окном, а домом, являющимся одним из единичностей, а соединение частей—одним из единств. Точно так же дверь есть одно целое, состоящее из своих частей, хотя <в то же время> она часть дома, но сама по себе целая <завершенная> вещь, так как содержит доски—части, соединенные друг с другом, гвозди, косяки и прочее, которые соединены в целостность двери и <представляют> суть единство в единстве и одну из единичностей. Единичность же двери — из единичности, а не из единства. Итак, следовательно, единичность и единство, одно и сложное не есть одно и то же.

А в науке так: все общее—обще частями, и от соединения частей получается общее. Как от соединения и собрания индивидов получается вид, от соединения видов образуется род, из родов — самый всеобщий род и так далее по порядку, сколько их есть. А из единичностей только единое не обладает единством, как, например, индивид, который является единым и не представляет соединения множества в едином, хотя в себе и включает собрание своих частей, но не сообразно тому, как индивиды соединяются в вид, а виды в род. Их, <видов и родов>, частичность и общность, единичность и единство, проявляются одним способом, а в этом случае <случае единого> иным способом. Ибо здесь частички суть члены, а все тело — единство членов. А там частички суть индивиды,

то есть Мартирос, Григор <и т. д.>, которые суть единство членов, а все <виды и роды> представляют собой единство индивидов, то есть человек, лошадей, львов, орлов. Ибо из единичностей — один индивид, который есть единое, а из единства индивидов — вид. Хотя некоторые и считают солнце одним видом, точно так же, как иные предполагают <существование> в Индии <такой> птицы, которая будто бы при сжигании движениями крыльев и тела своего порождает другую птицу, чтобы доказать этим, что существует такой индивид, который <одновременно> и индивид и вид. Тщетные усилия! Ибо вид это то, как говорит Порфирий, что состоит из многих индивидов, что не есть единое и не в одном числе. Меж тем Солнце само по себе не является видом: хотя его, по мнению многих философов, мы не можем поместить в ряд светил, тем не менее <оно> можно поместить среди светил, придав ему иное качество.

Но при подобных построениях никогда не сможем для него определить границы вида. Вид при вопросе «что есть?» разделяется на многие и разные по числу <индивиды>. Или же вид — это то, что входит в род. Ибо один индивид не может разделяться на множество индивидов, точно так же индивид не может считаться родом, но всегда входит в неделимый вид. Поэтому солнце нельзя взять как индивид, определяющий границы вида, но всегда как индивид, определяющийся его единством и единичностью, а не по виду. Ведь бытие вида обусловлено единством многих индивидов, так как он образуется из многих индивидов, как неоднократно показывалось. Точно так же и несколько видов объединяются в род, как, например, вид человека, вид лошади, вид льва, вид голубя и многие другие, кои утомительно все перечислять, объединяются в род животных, и все они животные. Точно так же и индивиды через род объединены единством и нераздельны в своей соподчиненности и единичности, которые сообщаются друг с другом через единство вида и рода, но не сообщаются друг с другом в качестве индивида и единичности. Следовательно, это не одно и то же; единый и соединяемый, единство и единичность, но они совершенно отличны друг от друга, как простое и сложное. Ибо простое и единое сравнимы друг с другом, точно так же сравнимы сложное и единство, как это видно из вышесказанного. Однако единство бывает многих видов: есть единство чрез изменение, иначе называемое смешением, при котором все <вещества> соединяются в единство, теряют свое естество и приобретают сущность иного вещества, подобно стихиям, которые не становятся единством без утраты самих себя в становлении некоей иной сущности. Есть также единство, называемое превращением, когда через соединение одно поглощает другое, то есть одно замещается естеством другого, подобно пище, которую мы едим и которая превращается в естество нашего тела. Есть также единство, при котором не происходит ни смешения, ни превращения, но в неизменяемом и непревращаемом единстве соединяются друг с другом, как душа и тело, железо и пламя, которые не изменяют друг друга в бытии иной сущно-

сти и не замешают друг друга, но сохраняют вполне сущность и естество в своем единстве, причем ясно, что покуда они существуют вместе, сохраняют друг друга и нераздельны друг от друга. Они являются причиной существования друг друга и их подлежащего, но, когда разделятся, то, что существовало <благодаря> им <т. е. подлежащее>, уничтожится: тело растворяется в своей стихии, а душа отправляется к богу, которым, согласно философам, она создана.

Когда мы говорим единое, то понимаем вещь простую, чистую и несмешанную, в которой нет сочетания или сопричастия с другим: такая единичность бывает как личная, так и по сущности несмешанная и вполне чистая. Но, когда говорим «единство», не можем понимать чистое и простое, а <должны понимать> сложное среди других и соединенное из двух тел как в смешении, так и без смешения. Столь большая разница между смешением и несмешением существует от того, что смешение лишает тело его естества или заменяет одно другим, либо <же> полностью сохраняя их <сущность> и став новым телом, порождает новое естество. А несмешиваемые и после соединения остаются теми же, что и до соединения, без искажения, без изменения, без повреждения. Если же в несмешиваемое единство проникает каким-нибудь образом иное тело, не сохранить несмешанность. Ибо несмешиваемость присуща единству, поскольку то определение, какое имели до соединения, то же сохраняет и после соединения, без какого-либо изменения. Если же какое-либо <даже> малое тело внесет туда искажение, коим может изменить определение, единство не останется неизменным или несмешанным. И опять единичность противостоит множеству, а единство — разделению, ибо единое не может быть многим, хотя бы было из множеств, причем оно есть одно. А соединяемый по единству соединен из многих, хотя и соединен в одну вещь. И опять простое единичности невозможно разделить на части, как, например, бога. А единство можно разделить на то, из чего оно состоит и в действительности, и представлении как, <например>, человек и прочие сложности.

Յաղագս միութեան եւ միաւորութեան. նոյնք եւ երէ զանազանք:
Արարեալ նունոյ՝ Ոսկանայ վարդապետի

Գիտելի է, զի միութիւն և միաւորութիւնն ուր ուրեք ի տեղիս իրերաց զնին, սակայն կարի տարանջատք են ի միմեանց, զի միութիւնն առ սարսմուն վերաբերի, իսկ միաւորութիւնն առ բազմադրեալն: Քանզի ուրանօր սարսմի է, անդ ոչ է բազմադրութիւն՝ և ոչ շաղկապումն, ալլ դուտ և անխառն էութիւն, որ յառաջագայի ի միութենէն: Իսկ միաւորեալն ոչ է սարսմի, ալլ յորոց բազմադրեալ է առ ի լինելութիւն ալլոյ ումեմն էութեան: Այսպիսիս մի, ոչ ասի ամենիւր իրօր. և ամենեին մի, ալլ իրօք ինչ մի, և իրօք ինչ բազում: Որպէս:

1 Քանի որ Դավրիժեցու աշխատության նախորդ՝ Մէ (57-րդ), գլխում տպագրված է Ոսկան երևանցու ինքնակենսագրությունը, դրա համար էլ այստեղ ավելացված է «նունոյ» բառը:

առ մերս լինելութիւն է տեսանել. զի առկութիւն հոգւոյ և մարմնոյ՝ ոչ է, զի լիցի հոգի միայն, կամ լիցի մարմին միա<յ>ն: Քանզի հոգին ոչ է միայնակ մարդ, և ոչ մարմինն, այլ առեկութիւն երկոցունցն, և միաւորութիւնն է մարդ, որ է ի հոգւոյ և ի մարմնոյ: Վասն որոյ մարդն որ յերկուցն միաւորութիւնէ գոյացաւ՝ ոչ կարէ լինիլ սոսկ հոգի, և ոչ սոսկ մարմին, և ոչ հոգին ուրոյն է մարդ: Նոյնպէս և ոչ մարմինն, այլ երկոցունց միաւորութեամբն լինի մարդն: Որպէս և մեծն Դաւիթ յսօսի ներ հնգից առաձոց՝ իւրոց վասն անհատիցն, ի՞նչ կարողը գոն մի բնութիւն գոլ և ասիլ: Նայամ վայրում սակս պարզագունիցն էութեանց ի բաց կայ ի խնդրոյ՝ վասն ոչ գոլոյ հարկաւոր յաղագս նոցա խուզողութեան, քանզի ամենեին պարզը են, և են մի ի միութենէն: Իսկ սակս բաղադրեցելոցն անհատից ասէ. ոչ կարողը գոն մի բնութիւն գոլ և ասիլ: Քանզի միաւորեալը են ի բազմութենէ, ի մի այլ իմն իր՝ որ ոչ գոյր նախքան զմիաւորութիւն նոցա: Այսինքն, թէպէտ զոյ ՚բոյ՛ գոյ և մարմին, որքան ոչ են միաւորեալը ոչ գոյ մարդ՝ ոչ պարտի բաղկանալ ի միաւորութենէ հոգւոյ և մարմնոյ և ոչ ի միութենէ: Մի է հոգի, մի է և մարմին, թէպէտ և սոքա են միաւորեալը ի մասանց իւրեանց՝ որպէս ասի ի բարխոսից՝ սակայն առ ի բաղկացութիւն մարդոյն մի մասն դնի հոգին և մի մասն շնչաւոր մարմինն. որք ոչ են մի՝ այլ միաւորեալը ՚ մի լինելութիւն. որ է մարդն: Ըստ այսմ սարասի և առ ամենայն միաւորութիւնս է տեսանել զի միաւորութիւնն անփոփոխական, և անկորստանան, այսինքն, որք ոչ փոխարկին առ իրեարս և կամ մինն, ի միւսոյն ոչ կլանի, այլ շարակապին ընդ միմեանս անշփոթի միաւորութեամբ: Զայլ իմն գոյացուցանեն մասունքն շարակապը՝ որ նախ ոչ գոյր: Վասն որոյ առ այլ իմն իր միաւորիլ ասին մասունքն նախկինք: Որպէս վերնագոյնն ցուցաւ ի միաւորութիւն հոգւոյ և մարմնոյ: Զի միաւորութեամբ հոգւոյ և մարմնոյ ոչ եղև միայն հոգի և ոչ միայն մարմին. այլ մարդ՝ որ ոչ է միայն հոգի և ոչ միայն մարմին. այլ հոգի և մարմին համանգամայն: Այսպէս և յամենեսևան իրակութիւնս գտցես. թէ ի բնականս, և թէ յարուեստականս և թէ յուսումնականս: Քանզի ի բնականս. մասունք ձեռացն, որք են մասունքն և թաթն, ոչ միաւորին ի մի մատն, այլ ի մի ձեռն. որ է մի բոլոր ի մատանց հնգից և ի թաթէ: Արդ մատն մի բուն զմիութիւն մատին, բայց ձեռն ոչ զմիութիւն մատին, այլ զմիաւորութիւն մատանց յոլովից ներ ինքեան միավորեալ՝ բայց զմիութիւն ձեռին, որոյ միութիւն: գոյանայ ի միաւորութիւնէ մատանց: Նոյնպէս և մարմին, որ ունի զմիութիւն մարմնոյ՝ բայց ունի ներ հեքեան զմիաւորութիւն անգամոց բազմաց, որպէս սուրբն Պօղոս ասէ ներ թղթոջն կորնթացոց առաջներորդում ի գլխոջն երկոտասաներորդում և ի թուոջն երկոտասաներորդում՝ և ի քսաներորդում. զի որպէս մարմին մի է և զանգամս բազումս ունի, ամենեքեան բազումք անգամք՝ մի մարմին էն: Այլ անգամքն բազումք, որք ունին առ ինքեանս զմիութիւն անգամոյ: Եվ են բազումք՝ որք ունին զմիաւորութիւն առ մարմինն մի. վասն որոյ մարմինն ունի զմիութիւն իւր շարայարութեամբ անգամոցն, իսկ անգամքն թէպէտ ունին զմիութիւն ներ ինքեանց. սակայն առ մարմինն ոչ ունին զմիութիւն այլ զմիաւորութիւն: Իսկ յարուեստականս է՝ զի ամենեքեան մասունք սո մի բոլոր միաւորեալը զայլ իմն քան զինքեանս յառաջաբերին: որպէս ահա շուր որմունք և պատուհանք և դրունք և առաստաղ

2 Միջին դարերում բազմաթիւ այլ գործերի հետ միասին հայ մատենագիրները ավանդաբար Դաւիթ Անշաղթին են վերագրել նաև անանուն «Առածք հինգ» գործը:

ի միասին է կեալը ոչ զմի զորմ կամ զմի զպատուհան կամ զայլ ինչ յիրևանց մասանցն բաղկացուցանեն. այլ զայլ իմն անդր քան զինքեանս բացակատարեն, այսինքն զտուն. որ ոչ է ի վերնոց և սացելոց մասանցն, այլ այլ իմն միաւորութեամբ նոցին կառուցել, որ ոչ ասի պատ, և ոչ պատուհան՝ այլ տուն, որ է մի ի միութենէ, իսկ միաւորութիւն մասանցն ի միաւորութենէն: Նաև զուռն է մի բոլոր իր յիրոց մասանց բաղկացեալ՝ թէպէտ է մասն տանն. բայց է ոստ ինքեան բոլոր իմն. քանզի ունի ստախտակունսն առ իրեարս կցեալս մասունս՝ զբեռս և զսեամսն և զայլս, որք են միաւորեալք ի լրութիւն զրանն՝ են միաւորեալք ի միաւորութենէ. և մի ի միութենէ: Իսկ միութիւն զրանն է ի միութենէ և ոչ ի միաւորութենէն: Ապա ուրեմն ոչ են մի և նոյնք միութիւնն և միաւորութիւնն, և միին և միաւորեալն: Իսկ յուսումնականսն է այսպիսի ինչ. զի ամենայն բոլոր, այսինքն՝ լնդհանուր մասամբք է ընդհանուր. և ի միաւորութենէ մասանց լինի բոլորն: Որպէս ի միաւորութենէ և ի հաւաքմանէ անհատից լինի տեսակն. և ի միաւորութենէ տեսակացն բաղկանայ սեռն. և ի սեռիցն սեռականապոյն սեռն. և այլքն ըստ կարգի, որքանք և իցեն: Իսկ ի միութենէն միին միայն է, որ ոչ ունի միաւորութիւնն, որպէս ահա անհատն որ մի միայն է և ոչ ունի զբաղմաց հաւաքումն ի մի. թէպէտ ունի զմասանց իւրոց հաւաքումն ներ ինքեան, բայց ոչ է ըստ հաւաքման անհատից առ տեսակն. և տեսակաց առ սեռն: Այլ այլով իմն եղանակաւ են մասնականութիւնք նոցին և հանրականութիւնք, միութիւն նոցին և միաւորութիւն, իսկ աստ այլով իմն եղանակաւ: Քանզի աստ մասնկուտը են անդամքն, և բոլոր իմն մարմինն անդամոցն միաւորութեամբ: Իսկ անդ մասնկուտը են անհատքն. այսինքն Մարտիրոսն, և Գրիգորն. որք են միաւորեալք յանդամոց: Եւ բոլորք ի միաւորութենէ անհատից՝ այսինքն՝ մարդն. ձին. առիծն. արծուին: Քանզի ի միութենէ մու անհատն որ է մի. իսկ ի միաւորութենէ անհատիցն է տեսակն: Թէպէտ ոմանք զարեգակն զմու տեսակ գնեն. նաև զոմն հաւ ստեղծանեն ի հնդիկս. և զնոյն այրիլ թեոցն շարժմամբ՝ և զիոյ նորին յորդանէ այլ իմն հաւ գոյանալ՝ որպեսզի հաստատեսցեն, թէ զոյ այնպիսի անհատ՝ զի համայն անհատ է և համայն տեսակ. վարկպարազի է: Զի տեսակ է բուն, որպէս Պորփիրոս ասէ. որ ի բաղմաց անհատից ասի, որ ոչ է մի և նոյն թուով: Իսկ արեգակն ոչ է ըստ ինքեան տեսակ՝ թէ և զնա ի կարգի լուսաւորացն ոչ զիցես ըստ հասարակաց իմաստասիրաց, այլ զայլ իմն զնա ի լուսաւորացն կացուցես, զայլ իմն զորակութիւն տալով նմա: Այլ յաւէտ զկերպ իմն յարազրկեսցես՝ և ոչ զսահման տեսակին կարասցես զնմանէ ստորոգել: Եթէ տեսակ է զյուրովից զտարբերեցելոց թուով ի ներում զինչէն ստորոգեալ: Կամ տեսակ է դասեալն ընդ սեռի: Քանզի մի անհատն ոչ կարէ զբաղմաց անհատից ստորոգիլ, նաև անհատն ոչ է դասեալ ընդ սեռի, այլ յաւէտ դասեալ ընդ տեսակագունի տեսակաւ: Վասն որոյ ոչ կարէ արեգակն այն անհատ՝ զսահման տեսակի առնուլ՝ այլ յաւէտ անհատի. և նորին միաւորութեամբն և միութեամբն բացատուիլ, և ոչ ըստ տեսակի: Քանզի տեսակի լինելութիւնն է ի միաւորութենէ բաղմաց անհատից, զի ի բաղմաց անհատից ասի տեսակն, որպէս բաղմիցս ցուցաւ: Նոյնպէս և բաղմաւոր տեսակք առ մի սեռ միաւորին, որպէս մարդոյ տեսակն, ձիոյ տեսակն, առիծոյ տեսակն, աղանուոյ տեսակն և այլք յուրովք մնացեալք, զորս մի ըստ միոջէ թուել է ձանձրութիւն, ի մի սեռ կենդանոյն միաւորին, և են կենդանիք ամենեքեան. նոյնպէս և անհատն ի ձեռն տեսակաց միաւորին միաւորութեամբ, և միասին ներ ինքեանց ենթակայութեանց և միութեանց, որք հա-

դորդք են միմեանց ի ձեռն միաւորութեան տեսակի և սեռի, բայց անհաղորդք են միմեանց ի ձեռն անհատի և միութեան: Ապա ուրեմն ոչ են մի և նոյն մին և միաւորեալն, միութիւնն և միաւորութիւնն. այլ յաւէտ տարանջատք ի միմեանց. որպէս պարզն և բազազրեալն: Քանզի պարզն և մին առ իրեարս համեմատին. իսկ բազազրեալքն և միաւորեալքն են համեմատք, որպէս ահա յայտ է ի տեսեցելոցդ յարուցից: Սակայն միաւորութիւնն ըստ յոլովից եղանակաց լինի. է միաւորութիւն փոփոխմամբ՝ որ և շփոթմամբ ասի. որք յորժամ միաւորութեամբն միաւորեցեալքն ամենայնքն զիրեանց բնութիւնն թողուն, և զայլ իմն իրի զէութիւն ստանան, որպէս տարերք, որք ոչ միաւորութիւն ասին, քան կորուստ ինքեանց առ ի լինելութիւն այլոյ ումեմն էութեան: Նաև է միաւորութիւն. որ փոխաբեկմամբ ասի. յորժամ միաւորութեամբն մինն ի միւսոյն կլանիցի. այսինքն մի ի բնութիւն միւսոյն փոփոխարկիցի, կամ սակս նուագութեան, կամ սակս նուաստութեան, որպէս կերակուրք մեր, զոր ուտեմք՝ ի բնութիւն մարմնոյ մերոյ փոխարկի: Նաև է միաւորութիւն, որ ոչ շփոթմամբ, և ոչ փոխարկմամբ. այլ անփոփոխ և անփոխարկ միաւորութեամբ միաւորին ընդ միմեանս՝ որպէս հողի և մարմին՝ երկաթ և հուր. որք ոչ զիրեարս ապականեն առ ի լինելութիւն այլոյ էութեան. և ոչ փոխարկմամբ միոյն ի միւսն, այլ յաւէտ պահելով զէութիւն և զբնութիւն ինքեանց միաւորութեամբն. ըստ որում յայտ է՝ զի որքան առ իրեարս գոն, պահեն զիրեարս և անորիշք են ի միմեանց. և պատճառք են իրերաց զոլոյն և ենթակային իրեանց. իսկ յորժամ բաժանին, այն որ նոքօք զոյր՝ ապականի, մարմինն ի տարերս իւր ցնդի, իսկ հողին առ Աստուած երթայ՝ որ ետ զնա. ըստ իմաստնոյն բանի: Դարձեալ յորժամ զմի ասեմք. զնոյն իրն պարզ և յստակ անխառն ընդ այլոյ իմանամք. որ ոչ ունի զշարակցութիւն, կամ զհաղորդութիւն ընդ ումեք, այն միութիւնն՝ թէ անձնական լիցի և թէ էական՝ անխառն է՝ և զուտ ամենեկին: Բայց յորժամ զմիավորեալ ասեմք՝ ոչ կարեմք իմանալ զուտ և պարզ, այլ բազազրեալ ընդ այլոյ. և միաւորեալ յերկուց իրաց՝ թէ շփոթմամբ և թէ առանց շփոթման: Բայց այսքան զանազանութիւնս զոյ ի մէջ շփոթման և անշփոթութեան. զի շփոթումն զբնութիւնս իրին կորուսանէ՝ կամ փոխարկմամբ միոյն ի միւսն, կամ երկուցունցն համայն թողով զիրեանցն, և այլ իմն իր լինելով, և զնոր իմն բնութիւն յառաջածելով: Իսկ անշփոթքն յետ միաւորութեան ևս այնպէս մնան՝ որպէս էին նախքան զմիաւորութիւնն առանց այլայլութեան առանց փոփոխման՝ թարց ուրուք վնասու: Իսկ եթէ անշփոթի միաւորութեան կերպի ինչ այլ իմն ի ներս անկցի՝ ոչ մնայ անշփոթութիւն: Քանզի անշփոթութիւն միաւորութեան է, զի զնոյն սահման զոր նախքան զմիաւորութիւնն ունեին միաւորեալքն, զնոյն ևս զկնի միաւորութեան ունիցին՝ թարց իրիք այլայլութեան: Իսկ եթէ իր ինչ դուզնաբեայ ի ներս ածցի այլայլութեան, որով կարասցէ վնասիլ սահմանն. ոչ մնասցէ անփոփոխ միաւորութիւն կամ անշփոթ: Դարձեալ միութիւն հակակալի ընդդէմ բազմութեան, իսկ միաւորութիւնն ընդդէմ բաժանման: Զի մին ոչ կարէ բազում լինիլ՝ թէպէտ ի բազմաց լիցի՝ ըստ որում է մի: Իսկ միաւորեցեալն ըստ միաւորութեան է ի բազմաց միաւորեալ, թէպէտ առ մի իր լիցի միաւորեալ: Դարձեալ միութեան պարզի անկարելի է ի մասունս բաժանիլ՝ որպէս Աստուած: Իսկ միաւորութեան կարելի է յանս բաժանիլ յորոց է բազազրեցեալ՝ թէ իրօք, և թէ մտածութեամբ. որպէս մարդն և այլք բազազրեալք:

ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՎԱՆՑՈՒ «ՅԱՂԱԳՍ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԵՎ
ՄԻԱՎՈՐՈՒԹԵԱՆ. ՆՈՅՆՔ ԵՆ ԵԹԷ ԶԱՆԱԶԱՆՔ»
ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հ. Վ. ՄԻՐԶՈՅԱՆ

(Ա մ փ ո փ ու մ)

Ոսկան Երևանցին (1614—1674 թթ.) 1662 թ. Ամստերդամում սկսելով իր տպագրական գործունեությունը, կարճ ժամանակում հրատարակեց կրոնական, պատմագիտական, գեղարվեստական, բերականական, թվարանական և այլ կարգի ավելի քան քսան անուն գիրք: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ նա թողել է նաև լեզվաբանական, փիլիսոփայական ու հրապարակախոսական բնույթի բավական արժեքավոր ժառանգություն, որի գիտական հետազոտությունը կարևոր է XVII դարի հայ մշակույթի պատմության մի շարք հարցեր պարզաբանելու համար: Այդ տեսակետից հետաքրքրական է ներկա աշխատությունը, որ առաջին անգամ հեղինակը հրատարակել է 1669 թ. Առաքել Դավրիժեցու «Պատմության» մեջ, որպես վերջինիս ՍԸ (58-րդ) գլուխ՝ «Յաղագս միութեան եւ միաւորութեան. նոյնք են եթէ զանազանք: Արարեալ նունոյ Ոսկանայ Վարդապետիս վերնագրով»: Սա հայ միջնադարյան մատենագրության պատմության մեջ առաջին դեպքն է, որ փիլիսոփայի աշխատությունը տպագրվել է հեղինակի կենդանության օրոք ու նրա գիտությամբ և մեզ հասել առանց որևէ խաթարման: Երկրորդ անգամ այն արտատպվել է 1966 թ. «Հասկ» հանդեսում (թիվ 3—5), Աստվածաշնչի ոսկանյան տպագրության 300-ամյակի առթիվ: Ոսկանի երկը մեզ է հասել նաև ձեռագիր վիճակում, որը տառացիորեն արտագրված է տպագրից²:

Ոսկան Երևանցու սույն աշխատությունը ցույց է տալիս, որ նրա հեղինակը փիլիսոփայական բարձր պատրաստականություն ունի: Ելնելով իր ժամանակի գիտական ըմբռնումներից, նա փիլիսոփայության պատմության մեջ վաղուց առաջադրված մաս և ամբողջ, տարր և համակարգ հարաբերությունները քննարկում է նորովի՝ խստիվ տարբերակելով դրանք իրարից: Առանձնապես ուշադրավ է աշխատության այն հատվածը, որտեղ Երևանցին, թվարկելով համակարգերի առաջացման սկզբունքներն ու տեսակները, արտաբնայտում է դիալեկտիկական մտքեր:

1 Տե՛ս «Գիրք պատմութեանց, շարագրեալ վարդապետին Առաքելոյ Դարէժացոյ», Ամստերդամ, 1669, էջ 638—645:

2 Տե՛ս «Յաղագս միութեան եւ միաւորութեան. նոյնք են եթէ զանազանք: Արարեալ նունոյ Ոսկանայ վարդապետի», Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. №՝ 8233, 129ա—134բ: Աշխատության սկզբից մի պատառիկ նույնպիսի վերնագրով արտագրված է նաև №՝ 9121 ձեռագրի վերջին՝ 104բ էջում: